

Пилипів Р.М.

Івано-Франківська філія

Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ ПРОТИДІЇ БУЛІНГУ В УКРАЇНІ

До 2019 року національне законодавство України не містило поняття булінгу (цькування) учасника освітнього процесу, утім це не означало, що цієї проблеми в нашому суспільстві не існувало. За статистикою, майже 70% українських дітей були жертвами, або кривдниками, або свідками булінгу. Наприкінці 2018 року прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)». Цей правовий акт не лише дав визначення поняття «булінг», а й запровадив механізм протидії цьому негативному явищу, установив адміністративну відповідальність за вчинення цькування та певну бездіяльність адміністрації закладів освіти. Але, як встановлено, застосування чинних положень законодавства в практичній діяльності не позбавлено низки вад. У зв'язку з цим метою статті є визначення проблем і вдосконалення адміністративно-правових заходів (зокрема адміністративної відповідальності) протидії булінгу в Україні. У статті подано характеристику певних форм та особливостей булінгу, його негативний вплив на дитину. Проаналізовано недоліки адміністративної практики під час оформлення подібних адміністративних правопорушень.

З метою підвищення ефективності протидії булінгу в Україні превентивні заходи та заходи адміністративної відповідальності потребують удосконалення. Зокрема, для покращення адміністративної відповідальності пропонується передбачити в законодавстві адміністративну відповідальність для педагогічного складу закладів освіти за бездіяльність (у разі виявлення фактів булінгу серед учнів), а також для тих осіб, які активно сприяють настанню негативних наслідків від цькування шляхом підбурювання основних виконавців, фото-, відеозйомки та викладення до Інтернету таких фактів; обов'язковість залучення психологів до розгляду справ про адміністративні правопорушення, що пов'язані з булінгом, урахування їхніх висновків і пропозицій під час обрання заходів реагування, передбачених законодавством.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, булінг, діти, цькування, школа.

Постановка проблеми. Школа є найважливішим інститутом соціалізації особистості, основою формування більшості моральних і психологічних навичок дитини. Тому не дивно, що саме на шкільні роки припадає момент розвитку цінностей і вибору майбутнього й того, яким воно буде. Але, на жаль, школа не завжди є «другим домом», тим більше якщо дитина відрізняється від інших своїм соціальним становищем, розвитком, інтересами, звичками або навичками: «Якщо ти розумний – ти інакший; якщо твої батьки менш матеріально забезпечені за інших – ти інакший; якщо в тебе немає модного «iPhone» – ти інакший». І після цього починається найстрашніше – цькування, знущання, насмішки. Сучасні діти інколи бувають досить жорстокі один до одного, і це проявляється не тільки в словах, фізичних розправах, а й у вчинках, які зазвичай підлі та підступні. У шкільному чи підлітковому віці діти не розуміють, що своїми словами й діями вони можуть

вплинути на життя іншого, на його почуття, на ставлення до оточуючих і самого себе. Цей різновид насильства й цькування вивчається давно, навіть має назву – «булінг», але більше уваги цьому почали приділяти саме тепер, зокрема з розвитком мережі Інтернет.

Не дивно, що діти, які завжди перебувають в епіцентрі знущань, стають замкнутими, одинокими, їм може здаватися, що вони нікому не потрібні й ніхто не може вступитися за них, адже зазвичай такі діти не розповідають про насильство своїм батькам, а адміністрація школи та вчителі не звертають на це належної уваги. Через це виникає безліч проблем, які починаються з дитинства і продовжуються з дорослішанням, серед них – сором'язливість, невпевненість, тривожність, апатія, депресія, страх перед іншими тощо. Добре, коли особа виходить із цього стану зазвичай після звернення за допомогою до психолога, але іноді це впливає на неї досить сильно й може

мати вкрай негативні наслідки як для цієї особи (спричинення собі шкоди, суїциди), так і для оточуючих (прояви зовнішньої агресії).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему булінгу як форми шкільного насильства у світі досліджують із 1980 року. Здебільше це праці зарубіжних психологів, як-от: Я. Баллока (J.R. Bullock) [1], К. Рігбі (K. Rigby) [2] та ін. А от українські вчені на цю проблему звернули увагу відносно нещодавно, і в її вирішенні багато хто з них спирається на зарубіжний досвід, серед них – А. Губко [3], Н. Котова [4], І. Сидорук [5] тощо. Тим не менше булінг залишається відносно новим поняттям для України та недостатньо дослідженим напрямом вітчизняної науки. Багато питань подолання цього негативного соціального явища залежить від належного адміністрування у сфері освіти, поводження з дітьми в сім'ї, забезпечення психологічного супроводу цих відносин, застосування юридичної відповідальності, зокрема адміністративної. Серед зазначеного окремі аспекти цієї тематики досліджували М. Веселов [6], О. Горбач [7], О. Дручек [8], Д. Задаля [9], І. Іщенко [10], Я. Квітка [11] тощо. Попри все, аналіз чинних норм законодавства про адміністративну відповідальність і судової практики свідчить про наявність низки проблем, розв'язання яких потребує наукового підходу.

Постановка завдання. Метою статті є визначення проблем і вдосконалення адміністративно-правових заходів (зокрема адміністративної відповідальності) протидії булінгу в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін «булінг» походить з англійської мови (від англ. «bully» – задирати, залякувати). Прямий переклад цього слова дає можливість зрозуміти сутність цього поняття: булінг – це здійснення тривалого фізичного або психологічного насилля, яке не має характеру самозахисту, з боку одного індивіда або цілої групи щодо іншого індивіда [12].

Зараз в Україні проблемі булінгу почали приділяти більш уваги та навіть визнали її на державному рівні. Проблематика подібного явища для українського суспільства не є новою, але до 2019 року в національному законодавстві нашої країни взагалі не було такого поняття. У 2017 році дитячим фондом ООН ЮНІСЕФ проведено дослідження в Україні, яке сколихнуло суспільство статистикою, а саме: майже кожен другий підліток стає жертвою булінгу, велика кількість про це нікому не розповідала, а 40% дитячих самогубств сталося через цькування [13]. У 2018 році прийнято Закон України «Про внесення змін до

деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)». У Законі не тільки визначено поняття «булінг» і механізм протидії йому, а й встановлено адміністративну відповідальність за вчинення цькування: Кодекс України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) доповнено статтею 173-4. Згідно з КУпАП, булінг (цькування) – це діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої й неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, унаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода фізичному чи психічному здоров'ю. Закон України «Про освіту» також доповнено поняттям «булінг», крім цього, виділено типові ознаки цього явища, а саме: 1) систематичність діяння; 2) наявність сторін (кривдник – булер, потерпілий – жертва булінгу, спостерігачі); 3) дії або бездіяльність кривдника, наслідком яких є заподіяння психічної та/або фізичної шкоди, приниження, страх, тривога, підпорядкування потерпілого інтересам кривдника й/або спричинення соціальної ізоляції потерпілого.

Статистика поширення булінгу жахлива. Майже 70% українських дітей були жертвами, або кривдниками, або свідками булінгу. Майже третина заявила, що стала жертвами цькування в Інтернеті, а 16% – були змушені пропускати через це шкільні заняття [14]. Але все ж таки прийнятий Закон діє, і про це свідчить статистика судових рішень, яка підготовлена Міністерством юстиції України. За її даними, суди розглянули 316 справ про адміністративні правопорушення з приводу булінгу, з яких у 123 випадках винесено рішення про накладання стягнення. Основними видами стягнення за булінг є штраф; громадські роботи; виправні роботи. Згідно зі статистикою Мін'юсту, у 84% накладається стягнення у вигляді штрафу, у 8% – громадські роботи (які, на думку суддів, призначаються рідко через їх неефективність), а також попередження й зобов'язання публічно вибачитися (ці заходи не передбачені в санкції статті 173-4 КУпАП) [15].

Окремою формою цькування виділяють кібербулінг. Він отримав поширення з появою мобільних пристроїв та Інтернету. У цьому разі зброєю булера стають соціальні мережі, різноманітні форуми, чати, надіслання СМС-повідомлень на мобільні телефони тощо. Булер може застосовувати анонімні погрози, дзвінки з мовчанням, переслідування або просто записувати відео зі зну-

щанням, а потім поширювати його серед інших або в мережі Інтернет.

Найчастіше булерами стають ті особи, які не мають змоги виділитися будь-якими іншими засобами, крім як самостверджуватися за рахунок інших. Мотивами до вчинення булінгу найчастіше стають заздрість, помста, конкуренція, боротьба за владу, бажання привернути на себе увагу або, навпаки, відвернути увагу однієї особи від іншої шляхом залякування. Булінг не залежить від статі, віку, національності. Він призводить до того, що діти не відчувають себе в безпеці, вони гадають, що вся проблема криється в них самих, що саме вони винні в подібному ставленні й варті того, щоб до них було таке ставлення. З правового погляду таких осіб називають жертвами – особами, які є об'єктом знущань. Жертви поділяються на покірних, які змирилися з такою роллю, та агресорів, які мають такі самі характеристики, як булери, але водночас є й жертвою. Існує також категорія осіб-спостерігачів, які поділяються на тих, які надають допомогу булеру, але не здійснюють агресивних дій; посилювачів, які, наприклад, сміються з образ кривдника; аутсайдерів, які випадково стали свідком булінгу, і відповідачів, які залучені до захисту чи втішення жертви [16].

Булінг визнається триваючим і систематичним знущанням, яке призводить до тяжких соціальних і психологічних наслідків, а саме неуспішності, психологічних розладів, заниження самооцінки, порушення соціалізації та доведення до самогубства. На практиці виокремлюють основні форми булінгу: фізичний, елементами якого є поштовхи, удари, заподіяння тілесних ушкоджень тощо; психологічний – погрози, насильство, вимагання, переслідування; сексуальний – зазвичай сексуальні погрози, сексуальні жарти, жести, прізвиська; економічний – позбавлення дитини можливості користуватися особистими речами. Ці форми називають прямим булінгом. Учені виокремлюють ще непрямий булінг, до його елементів входить маніпулятивна поведінка, розповсюдження пліток і неправдивих відомостей, ігнорування, бойкот тощо. Булінг вважають кроком до злочинної поведінки в майбутньому, адже з часом у кривдників з'являється справжня агресія, яка може набувати кримінального характеру. Практика показує, що діти, які вчиняють боулінг, у подальшому можуть стати правопорушниками, убивцями чи насильниками. Усе зазначене зумовлює впровадження та застосування завчасних превентивних адміністративно-правових заходів реагування й адміністративної відповідальності

до певного кола осіб, причетних до причин цього явища та його проявів.

Як слушно зазначає М. Веселов, інститут адміністративної відповідальності у сфері ювенальної юстиції охоплює такі напрями реалізації: захист прав неповнолітніх, що притягаються до відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень (адміністративна відповідальність неповнолітніх); адміністративна відповідальність батьків або осіб, які їх замінюють, за невиконання обов'язків щодо виховання дітей, зокрема так зване перекладання відповідальності («трансмісія») за вчинення особою віком від 14 до 16 років адміністративного проступку; адміністративна відповідальність посадових осіб за протиправні дії чи бездіяльність, що порушують права дітей або не забезпечують їх дотримання іншими фізичними чи юридичними особами [6, с. 53]. Це цілком утілюється у відповідних частинах статті 173-4 КУпАП. Норми цієї статті КУпАП передбачають відповідальність не тільки за безпосереднє здійснення булінгу учасником освітнього процесу (відповідальність за булінг покладається на осіб, які досягли віку адміністративної відповідальності безпосередньо, а в разі вчинення таких дій малолітніми або неповнолітніми особами віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років – на батьків дитини), а й за неповідомлення керівником закладу освіти органів Національної поліції про випадки цькування. Що ж стосується вчителів, то для них не передбачено відповідальності за приховування булінгу, хоча вони посідають провідне місце серед осіб, яким зазвичай стає відомо про подібні факти. Розгляд питань про притягнення до адміністративної відповідальності за вчинення булінгу належить суду.

За законом, адміністрація закладу освіти має повідомляти органи Національної поліції (підрозділи ювенальної превенції) про всі випадки булінгу. За наявності підтвердженої інформації працівники ювенальної превенції складають протокол про адміністративне правопорушення, після чого справа передається на розгляд суду для притягнення винних осіб до адміністративної відповідальності й призначення виду та розміру стягнення. Суд розглядає справу в п'ятнадцятиденний строк з дня отримання матеріалів справи.

На жаль, третина справ щодо цькування повертається судами на доопрацювання до органів поліції. Найпоширенішою підставою повернення є складання адміністративного протоколу не за статтею 173-4 КУпАП, а за статтею 184 КУпАП щодо невиконання батьками або особами, які їх

замінюють, обов'язків щодо виховання дітей. Тобто працівники поліції не враховують положення спеціальної статті, що стосується саме булінгу. Також у протоколах рідко зазначаються обставини, місце, спосіб тих дій, які становлять об'єктивну сторону булінгу (учинені малолітньою або неповнолітньою особою), і які наслідки вони викликали. Відсутність належно оформлених доказів, що свідчили б про вчинення булінгу, також є причиною повернення на доопрацювання або взагалі закриття справи про адміністративне правопорушення. Це свідчить про відсутність розробленої методики оформлення подібних адміністративних правопорушень, належної взаємодії між органами поліції та закладами освіти під час реагування й документування подібних негативних проявів. Крім того, М. Веселов звертає увагу на те, що актуальною проблемою адміністративної відповідальності неповнолітніх є відсутність уніфікованого підходу під час призначення судами таким особам адміністративного стягнення або заходу впливу з урахуванням принципу пропорційності. Підстави вживання, замість адміністративного стягнення, заходів впливу в законі (мається на увазі КУпАП – прим. авт.) сформульовано недостатньо чітко, що призводить до неоднакового застосування норм права в судовій практиці та певних помилок під час оформлення судових рішень [17, с. 73–74].

Передбачена адміністративна відповідальність за дії (бездіяльність), пов'язані з булінгом, передусім має профілактичний вплив, а вже потім каральний. Нині найбільшою проблемою та прогалиною профілактики булінгу є відсутність спрямованих на його протидію нормативно-правових актів, відсутність профілактичних програм протидії булінгу, відсутність певної комунікації та злагодженої роботи між закладами освіти, органами влади й правоохоронними органами задля подолання випадків булінгу. О. Горбач ще у 2006 році пропонувала обов'язкове залучення психолога та педагога до участі в розгляді справ про притягнення неповнолітніх до адміністративної відповідальності, письмові висновки яких мали б братися до уваги під час обрання заходу реагування [7, с. 7]. Д. Задаля, спираючись на іноземний досвід, пропонує комбінований підхід до впровадження деяких адміністративно-правових заходів, спрямованих на запобігання булінгу в загальноосвітніх закладах в Україні: розроблення методичних рекомендацій, спрямованих на вироблення послідовного алгоритму дій щодо недопущення насильства в цих закладах (Норвегія, Ірландія);

розроблення Національної стратегії, спрямованої на забезпечення публічного порядку в закладах освіти (Норвегія, Канада, Англія, Франція); упровадження технічного оснащення навчального закладу (США); запровадження інституту шкільних приставів (Грузія) [9, с. 15]. Уважаємо, що, крім суто запобігання фактам булінгу у школах, такі заходи сприятимуть і забезпеченню необхідної доказової бази для об'єктивного вирішення справи в суді.

Висновки. На основі викладеного можемо стверджувати, що булінг досить негативно впливає на психічний розвиток дітей, відображається на їхній емоційній сфері, успішності в навчальному закладі й у різних видах діяльності.

Щоб запобігання булінгу в Україні було більш ефективним, потрібно вдосконалювати превентивні заходи (активізація виховного та психологічного впливу у формі бесід у школі, тренінгів, які б проводилися за участю вчителів, батьків і дітей, проводити більше правопросвітницької роботи серед дітей і підлітків) та заходи адміністративної відповідальності.

Задля покращення адміністративної відповідальності пропонуємо передбачити таке:

- у КУпАП (окремою частиною статті 173-4) – адміністративну відповідальність для педагогічного складу закладів освіти за бездіяльність у разі виявлення фактів булінгу серед учнів;

- адміністративну відповідальність не лише для осіб, які безпосередньо вчиняють дії, що кваліфікуються як булінг, а й для тих осіб, які активно сприяють настанню негативних наслідків від цькування шляхом підбурювання основних виконавців, фото-, відеозйомки та викладення до Інтернету таких фактів, тощо;

- обов'язковість складання висновку психолога за фактом булінгу, залучення до розгляду в суді справ про адміністративні правопорушення, передбачених статтею 173-4 КУпАП, психологів, урахування їхніх висновків і пропозицій під час обрання заходів реагування, передбачених законодавством.

Для подальшого покращення правозастосовної діяльності та судової практики під час оформлення й розгляду матеріалів у справах про адміністративні правопорушення, пов'язаних із проявами булінгу, перспективним напрямом наших подальших наукових розвідок стане розроблення методичних рекомендацій для персоналу підрозділів ювенальної превенції поліції та адміністрації закладів освіти щодо документування цих негативних проявів, забезпечення належної доказової бази.

Список літератури:

1. Bullock J.R. Bullying among Children. *Journal Childhood Education*. 2002. Vol. 78, 130–133.
2. Rigby K. Children and bullying: How parents and educators can reduce bullying at school. Blackwell Publishing, 2008.
3. Губко А.А. Шкільний булінг як соціально-психологічний феномен. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія «Психологічні науки»*. 2013. Вип. 114. С. 46–50.
4. Котова Н. Поняття «буллінг». Природа и механизмы возникновения буллинга. *Освітні інновації: філософія, психологія, педагогіка* : збірник наукових статей : у 2 ч. / за заг. ред. О.В. Зосименко. Суми : ФОП Цьома С.П., 2018. Ч. 1. С. 225–230.
5. Сидорук І. Булінг як актуальна соціально-педагогічна проблема. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія «Педагогічні науки»*. 2015. № 1 (302). С. 169–173.
6. Веселов М. Інститут адміністративної відповідальності у системі ювенальної юстиції. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. Серія «Юридичні науки»*. 2019. № 5 (106). С. 49–63.
7. Горбач О.В. Адміністративна відповідальність неповнолітніх, батьків або осіб, які їх замінюють : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Київський нац. ун-т внутр. справ. Київ, 2006. 18 с.
8. Дручек О.М. Адміністративно-правовий статус Національної поліції України як суб'єкта забезпечення прав і свобод дитини : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / ОДУВС. Одеса, 2018. 25 с.
9. Задаля Д.К. Адміністративно правове регулювання публічного порядку в середніх навчальних закладах України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / НДІ публічного права. Київ, 2017. 20 с.
10. Іщенко І.В. Адміністративно-правові засади здійснення підрозділами Національної поліції України ювенальної превенції : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / ХНУВС. Харків, 2019. 238.
11. Квітка Я.М. Попередження адміністративних правопорушень серед неповнолітніх : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / НАВСУ. Київ, 2002. 18 с.
12. Стоп шкільний терор. Особливості цькування у дитячому віці. Профілактика та протистояння булінгу. *Український інститут дослідження екстремізму*. 2017. 84 с. URL: <http://uire.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/Doslidzhennya-buling.pdf> (дата звернення: 02.05.2020).
13. Чайка К. Булінг: Не мовчи, дій – інакше зацькують. *Український інтерес*. 2018. URL: <https://uain.press/articles/buling-ne-movchy-dij-inakshe-zatskuuyut-717934> (дата звернення: 02.05.2020).
14. Майже третина підлітків в Україні стали жертвами онлайн-булінгу – опитування ЮНІСЕФ. *Радіо Свобода*. 2019. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-online-bullying-unicef-opytuvannya/30145880.html> (дата звернення: 02.05.2020).
15. Падучак О. Булінг – стоп! Аналіз першого року реалізації Закону щодо протидії булінгу. *Юридична газета Online*. 2020. Вип. 1 (707). URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshhe/buling--stop-analiz-pershogo-roku-realizaciyi-zakonu-shchodo-protidiyi-bulingu.html> (дата звернення: 02.05.2020).
16. Петросянець В.Р. Проблема буллинга в современной образовательной сфере. *Вестник Томского государственного педагогического университета*. 2011. № 6. С. 151–154.
17. Веселов М. Захист прав неповнолітніх під час притягнення до адміністративної відповідальності. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. Серія «Юридичні науки»*. 2020. № 1 (108). С. 73–84.

Pylypiv R.M. SOME ISSUES OF IMPROVING ADMINISTRATIVE AND LEGAL OPPOSITION TO BULLYING IN UKRAINE

Until 2019, the national legislation of Ukraine did not contain the concept of bullying (harassment) of a participant in the educational process, but this did not mean that this problem did not exist in our society. According to statistics, almost 70% of Ukrainian children were victims or abusers or witnesses of bullying. At the end of 2018, the Law of Ukraine “On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Combating Bullying (Bullying)” was adopted. This legal act not only defined the concept of “bullying”, but also introduced a mechanism to counteract this negative phenomenon, established administrative liability for harassment and some inaction of the administration of educational institutions. However, it was established that the application of the current provisions of the legislation in practice is not without its drawbacks. In this regard, the purpose of this article is to identify problems and improve administrative and legal measures (including administrative liability) to combat bullying in Ukraine. The article presents the characteristics of certain forms and features of bullying, its negative impact on the child. The shortcomings of administrative practice in the registration of such administrative offenses are analyzed.

In order to increase the effectiveness of combating bullying in Ukraine, preventive measures and measures of administrative responsibility need to be improved. In particular, to improve administrative liability, it is proposed to provide in the legislation: administrative liability for teachers of educational institutions for inaction (in case of bullying among students), as well as for those who actively contribute to the negative consequences of bullying by inciting key perpetrators, photo-, video recording and presentation of such facts on the Internet; the obligation to involve psychologists in the consideration of cases of administrative offenses related to bullying, taking into account their conclusions and suggestions when choosing the response measures provided by law.

Key words: administrative responsibility, bullying, children, harassment, school.